

УДК 159.964.21

ORCID id 0000-0003-4659-1953

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-218-225>**Іванов В'ячеслав Миколайович,***кандидат історичних наук, доцент
професор кафедри конституційного та
адміністративного права**Юридичного факультету**Інституту управління, технологій і права**Державного університету інфраструктури та технологій
м.Київ, Україна.*

ДИДАКТИЧНИЙ ЗМІСТ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті на основі результатів попередніх юридико-конфліктологічних розвідок здійснено спробу визначити дидактичний зміст конфліктологічної складової вищої юридичної освіти. У якості науково-педагогічних завдань зосереджено увагу на дослідженні теоретичного та практично-прикладного змісту фахової конфліктологічної підготовки майбутніх правників. Пропонований дидактичний зміст конфліктологічної складової вищої юридичної освіти апробовано при читанні авторського курсу «Юридична конфліктологія» в магістратурі юридичного факультету ДУІТ, прогнозований педагогічний ефект якого полягає в формуванні у майбутніх магістрів права професійної готовності до діяльності в умовах юридичних конфліктів.

Ключові слова: конфлікт, конфліктологічна підготовка, конфлікт-менеджмент, юридична конфліктологія.

Annotation. In the article, based on the results of previous legal-conflictological studies, an attempt was made to determine the didactic content of the conflictual component of higher legal education. As scientific and pedagogical tasks, attention is focused on researching the theoretical and practical-applied content of the professional conflict training of future lawyers. Based on the specifics of the legal profession, the problem of training future lawyers to work in a conflict-causing environment is being brought up to date. Increasing attention to conflict issues in modern legal science and education is quite natural. Ukraine's European integration choice, which is accompanied by a significant expansion of the "field of legal development", requires the development of the optimal didactic content of the conflict-related component of higher legal education. Legal conflictology, which is a synthesis of conflictological problems with provisions of jurisprudence, is aimed at solving this educational task. As a science and educational discipline, it is represented by two levels of knowledge: theoretical and practical. The didactic content of the conflict-related component of higher legal education involves familiarizing future lawyers with sociological and psychological theories of conflict. The main problem of the theoretical part of the course is the study of the essence and analysis of the legal conflict. The practical-applied level of conflict-related training of future lawyers is the issue of conflict-related management. In the context of European integration, the ability of domestic lawyers to direct conflict resolution into the realm of law, to apply not only legal, but also quasi-legal means and

procedures is an important condition for the irreversibility of the process of democratization of state and social life. The proposed didactic content of the conflictual component of higher legal education based on the academic discipline "Legal conflictology" is aimed at forming legal students' professional readiness to participate in negotiations, conciliation procedures, informal arbitration, and mediation.

Keywords: conflict, conflict training, conflict management, legal conflict studies.

Постановка проблеми. Європейський вибір України, основу якого становить рух до цивілізованого ринку, демократії та верховенства права, супроводжується значним розширенням “поля правового розвитку”. Спільні й суперечливі інтереси приватних, державних, національних та транснаціональних структур призводять до зіткнень і конфліктів саме у цьому полі. Звернення до європейського досвіду конфлікт-менеджменту, пошук альтернативних шляхів розв’язання конфліктів в правовій сфері цілком закономірно посилюють увагу до конфліктологічної проблематики в сучасній юридичній науці та освіті.

Аналіз досліджень і публікацій. До теоретико-методологічних і прикладних аспектів юридичного конфлікту зверталися Ю. Барабаш, С. Бобровник, Л. Герасіна, А. Єзеров, Ю. Жорнокуй, М. Капітоненко, Л. Луць, М. Панов, Н. Свиридюк, О. Минченко та ін. Актуалізації проблеми конфліктологічної підготовки майбутніх правників присвячено ряд публікацій у вітчизняних і закордонних часописах [4; 10]. Посилення конфліктологічної складової юридичної освіти актуалізувало появу спеціалізованої навчальної літератури для студентів вищих навчальних закладів юридичних спеціальностей. Так автори підручника “Конфліктологія” [6] органічно поєднують проблему конфліктів з правовими інститутами, розглядають конфлікт не в абстрактному соціальному просторі, а в реальному зв’язку з існуючими правовідносинами, юридичними механізмами і чинним законодавством. У навчальному посібнику «Юридична конфліктологія» [5] юридичний конфлікт розглядається як специфічний предмет наукового аналізу. Досліджено методологічні основи юридичної конфліктології, сутність, аналітику, типологію, способи розв’язання юридичних конфліктів, а також психологічні засади доцільної поведінки юриста в конфліктних ситуаціях. Активізації впровадження в юридичну освіту і практику альтернативних способів врегулювання юридичних конфліктів сприяла поява підручника «Медіація у професійній діяльності юриста» [7], в якому розглянуто теоретичні та практично-прикладні аспекти медіації, питання майстерності медіатора, особливостей медіації в окремих сферах суспільних відносин та юридичної практики.

Метою статті є спроба на основі попередніх юридико-конфліктологічних розвідок та наявного досвіду читання авторського курсу «Юридична конфліктологія» в магістратурі юридичного факультету ДУІТ визначити оптимальний дидактичний зміст конфліктологічної складової вищої юридичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Конфлікти юридичної сфери та кризові ситуації у правовій галузі є природною компонентою соціальної реальності і тому вони стали предметом дослідження юридичної конфліктології, яка являє собою синтез конфліктологічних знань з положеннями юриспруденції. Предметом цієї нової галузі знань є, насамперед, вивчення проблем конфліктної взаємодії між суб’єктами правовідносин. Але вона досліджує конфлікти не лише в самому праві та в системі

юридичної практики, які традиційно вивчаються правовою наукою та вирішуються чинним законодавством. Органічно поєднуючи конфліктологічну проблематику з правовою, юридична конфліктологія вивчає причини, механізми розвитку, особливості перебігу конфліктів, пов'язаних із застосуванням, зміною або порушенням правових норм, розробляє шляхи розв'язання, пом'якшення, управління і запобігання будь-яким соціальним конфліктам за допомогою юридичного інструментарію[5, 24-25]. Зауважимо, вітчизняна система освіти, орієнтуючи студентів, передусім, на знання норм матеріального й процесуального права та вміння їх застосовувати, поки що недооцінює конфліктологічну складову в професійній підготовці правників. Традиційно юридична освіта спрямована на формування у майбутніх правників професійної готовності до вирішення юридичних конфліктів у судовому та адміністративному порядку. Але сьогодні, в контексті європейської інтеграції, вміння вітчизняних правників застосовувати не лише юридичні, а й альтернативні засоби та процедури вирішення конфліктів є важливою умовою незворотності процесу демократизації державного і суспільного життя. Запровадження останніми роками викладання на правничих факультетах курсу загальної конфліктології дещо покращило ситуацію, але цей курс за своїм змістом не враховує конфліктологічних особливостей юридичної діяльності. Протягом останніх років відбулися перші спроби викладання юридичної конфліктології, які потребують науково-педагогічного узагальнення. На цій підставі існує реальна можливість визначення оптимального дидактичного змісту конфліктологічної складової вищої юридичної освіти. У вирішенні даного освітянського завдання слід враховувати, що юридична конфліктологія, як наука і навчальна дисципліна, представлена двома рівнями знань: теоретичним і практично-прикладним[4, 39].

Теоретичний рівень фахової конфліктологічної підготовки майбутніх юристів тісно пов'язаний з проблематикою загальної конфліктології, а також соціології права, психології конфлікту. Це зумовлено тим, що перебіг конфліктів відбувається переважно у площині соціальних, моральних, національних, релігійних, культурних та інших норм. Вчені активно досліджують соціальні, політичні, міжнародні, міжнаціональні, організаційно-управлінські (передусім в діяльності підприємців, менеджерів), сімейні та деякі інші конфлікти. До поняття конфлікту звертаються багато наукових дисциплін, при цьому вони ототожнюють його з різноплановими явищами. Дидактичний зміст конфліктологічної складової вищої юридичної освіти має ґрунтуватися передусім на соціологічних і психологічних теоріях конфлікту, які становлять методологічну основу юридичної конфліктології. Сучасна соціологія виходить із принципів визнання конфлікту як природньої складової соціальних відносин, розуміння можливості перебігу конфліктів у різноманітних, у тому числі й конструктивних формах, ствердження принципової можливості управління ними. Соціологію юридичного конфлікту, зокрема, цікавлять питання соціальних чинників, що спричиняють конфлікти у правовій галузі, соціальні механізми та рушійні сили саморозвитку юридичного конфлікту, його суб'єктивна компонента, кваліфікація соціальних груп та учасників, що відіграють певні ролі в юридичному конфлікті, специфіка фаз і стадій конфліктної динаміки у цій сфері і, нарешті, розмаїття можливих версій закінчення юридичних конфліктів та соціально-правових механізмів управління ними аж до розв'язання [6, 159]. На відміну від соціологічних теорій психологічна традиція вивчення конфлікту

пояснює його природу психологічними факторами, покладаючи в основу конфліктної поведінки інтрапсихічні (внутрішні), ситуаційні (зовнішні), когнитивістські (пізнавальні) та інші фактори. Пошук компромісу у розв'язанні юридичних конфліктів із застосуванням процедур, якими оперують конфліктологія та психологія, набуває неабиякої ваги в практичній діяльності сучасних правників. В умовах посилення психологічної практики в юридичній конфліктології дедалі більше утверджується підхід, що передбачає врахування суб'єктивного ставлення людини до конфліктної ситуації. Тому доцільним є ознайомлення майбутніх правників із різними конфліктологічними концепціями, бо існують різні явища конфлікту, які можна вивчити лише через звернення до різних концептуальних засад їх дослідження. [5, 11-17].

Важливим призначенням теоретичної частини курсу є вивчення сутності юридичного конфлікту як соціального феномену, розуміння його характерних рис та особливостей, як то зв'язаність конфлікту правовими відносинами, наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту, можливість вирішення правовими засобами та ін. При цьому слід враховувати, що розвиток юридичного конфлікту може виходити за межі правових норм і охоплювати значно ширший простір соціальних явищ. Тому, розробляючи дидактичний зміст конфліктологічної підготовки майбутніх правників, видається цілком логічним виходити із загального наукового аналізу та класифікації розмаїття соціальних конфліктів. Існує чимало варіантів типології конфліктів: за сферами прояву, за ступенем тривалості та напруженості, за суб'єктами конфліктної взаємодії, за масштабом, за соціальними наслідками тощо. Усі загальні підходи до типології соціальних конфліктів, можуть застосовуватися і до конфліктів юридичних. Проте, передусім, виходимо з того, що сутність юридичного конфлікту визначається саме юридичними характеристиками. До них належать: галузь права, у сфері якої може перебувати конфлікт; структура норми, яка його стосується; різновид правозастосовної установи та ін. До зазначених критеріальних підстав типології юридичних конфліктів необхідно додати конфлікти нормотворчості та правозастосування. Юридичні конфлікти можуть виникати як у процесі створення законів, так і в процесі їх реалізації чи застосування, а також під час вдосконалення, внесення змін чи доповнень, скасування тих чи інших нормативних актів. Усі ці конфлікти перебувають в ієрархічній залежності. Так, нерозв'язання конфлікту на стадії утворення закону призводить до конфліктів на наступному етапі його застосування. Зауважимо, юридичний конфлікт не виникає від власне протистояння правових норм, без їхнього наповнення реалізаційною практикою. Вивчення теоретико-методологічних засад юридичної конфліктології має слугувати оволодінню майбутніми правниками технологіями, моделями, способами ефективного врегулювання та раціонального вирішення конфліктів, які сприятимуть сторонам протиборства дійти згоди і компромісу.

Практично-прикладний рівень конфліктологічної складової вищої юридичної освіти становить проблематика конфліктологічного менеджменту, застосування квазіюридичних процедур неконфронтаційного і ненасильницького вирішення конфліктів. Для України вона є відносно новою, тому дидактично значимим для нас в цьому сенсі є зарубіжний досвід. Як відомо, конфлікт-менеджмент почав розвиватися у другій половині XX ст. в Європі, США, Канаді, Австралії та інших

країнах при вирішенні широкого спектра конфліктів, починаючи з вирішення спорів у сфері сімейних відносин і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами у комерційній сфері. Сьогодні він широко представлений в юридичній практиці і охоплює широкий спектр альтернативних способів вирішення спорів. Одні з них побудовані за принципом квазісудових процедур (третейський суд, арбітраж тощо), а інші - зосереджені навколо примирення сторін (медіація, консиліація, колаборативні процедури тощо) або мають рекомендаційну природу (незалежна оцінка фактів, попередня нейтральна оцінка тощо)[7, 87-100].

У вітчизняній навчальній літературі прикладний аспект конфліктологічної проблематики традиційно розглядався через призму теорії переговорів. Переговори є найдавнішим і найпоширенішим способом вирішення конфліктів, до якого сторони не залучають посередника, а намагаються врегулювати спір самостійно. Потенційно ця, як здається, найпростіша процедура має дозволити сторонам конфлікту дійти такої згоди, яка може задовольняти кожен з них і запобігти значних матеріальних витрат та ризику програшу однієї з сторін у ході тривалих судових процедур. У процесі прямих переговорів сторони мають можливість максимально контролювати різні аспекти своєї взаємодії, у тому числі, що стосується часових та інших меж обговорення, приймати рішення, впливати на процес і його результат, самостійно укласти угоду, яка має неофіційний характер, бо є приватною справою сторін[3, 112]. Узагальнення практики застосування переговорів, як альтернативного способу вирішення, зокрема, цивільних спорів, свідчить про те, що їх якість і ефективність багато в чому залежать від участі в них професійних юристів. Переваги їх участі, як зазначають дослідники, виявляються у наступному: 1) фахівці, які представляють інтереси сторін при переговорах, не допускають виникнення нових конфліктів; 2) забезпечується конфіденційність проведеної процедури примирення; 3) роз'яснення конфліктуючим сторонам їх прав і відповідальності, а також вигоди досудового вирішення конфлікту до судового розгляду; 4) від досудового розгляду можна відмовитися в будь-який момент; 5) скорочення або збільшення строків процедури примирення; 6) економія витрат. [6, 100].

В сучасних умовах дедалі більше стає очевидним, що оволодіння майбутніми правниками практикою альтернативного врегулювання спорів є серцевиною прикладного аспекту дидактичного змісту конфліктологічної складової юридичної освіти. Особливо це стосується квазіюридичних способів вирішення конфліктів за участю третьої сторони. Різновидом такої посередницької процедури є застосування неформального арбітражу, або третейського (неофіційного) суду, що обирається самими сторонами конфлікту. Третейське судочинство в Україні урегульовано Законом України «Про третейські суди» (2004р.) та Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» (1994 р.). Третейський розгляд є надзвичайно актуальним з огляду на перспективи європейської інтеграції України, у тому числі й щодо забезпечення в нашій країні належного доступу фізичних та юридичних осіб до позасудових механізмів і способів захисту прав. Третейські суди утворюються за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та юридичних для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин. Принциповою відмінністю третейського розгляду порівняно з органами державної юстиції є надання суб'єктам спірних правовідносин майже нічим не

обмежених можливостей (реалізації правоздатності на свій розгляд; наділення себе правами та прийняття на себе обов'язків; розпорядження ними; визначення моменту виникнення, зміни та припинення правовідносин; визначення способу захисту). Третейський суд під час розгляду справи повинен забезпечити додержання принципу змагальності сторін, рівні можливості та свободу сторонам у наданні ними доказів і у доведенні перед третейським судом їх переконливості. Головною характеристикою третейського суду є його консенсусний характер. Суперечка може бути вирішена третейським суддею лише за умови, що обидві сторони дали на це згоду. Досить специфічним є принцип конфіденційності третейського суду. З огляду на мотиви дотримання та збереження комерційної та банківської таємниці чи забезпечення конфіденційності інформації на вимогу навіть однієї із сторін справа має розглядатися у закритому засіданні. Третейський суддя не вправі розголошувати відомості та інформацію, які стали йому відомі у зв'язку з третейським розглядом справи, крім випадків, передбачених законами України[5, 114-115].

Важливою складовою конфліктологічної підготовки майбутніх правників є оволодіння ними теорією і практикою медіації. Медіація (mediation) в її сучасному розумінні знайшла відображення у директиві Європейського парламенту та Ради ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» (2008 р.), а також Європейському Кодексі етики медіаторів (2004 р.). Слід зазначити, що хоча медіація в Україні розвивається вже понад 20 років, популярності вона набуває з прийняттям 16 листопада 2021 р. Закону України «Про медіацію», який визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору). На відміну від судового вирішення спорів, де основним завданням для сторін є отримання рішення на свою користь, а для суддів - винесення такого рішення, у процесі медіації перед сторонами стоїть завдання пошуку взаємоприйняттого (компромісного) рішення спору, а роль медіатора - компетентно і професійно допомогти сторонам у пошуку такого рішення. Медіація проводиться за взаємною згодою сторін з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації. При цьому медіатор не має права бути представником будь-якої сторони, надавати будь-якій стороні юридичну, консультаційну чи іншу допомогу, здійснювати свою діяльність, якщо при проведенні процедури медіації він особисто зацікавлений в її результаті, а також робити без згоди сторін публічні заяви по суті спору. Сторони самі контролюють процес медіації та його результати, а медіатор не виносить обов'язкового для сторін рішення. У разі успіху медіації сторони підписують спільну угоду і добровільно виконують її, в іншому випадку - можуть звертатися до суду. Серед безперечних переваг медіації слід зазначити її конфіденційність. У порівнянні з процедурою судового розгляду (в умовах, коли суди перенавантажені і розгляд справ тягнеться місяцями а то й роками) процес медіації не є тривалим, і потребує значно менших матеріальних витрат. Ризик медіації є мінімальним, оскільки кожна сторона у будь-який час може відмовитися від продовження процесу. Медіація особливо ефективна тоді, коли потрібно відновити стосунки між людьми, для яких добрі взаємини в майбутньому є надто важливими (опіка над дітьми при розлученні, об'єднання компаній, стосунки замовника та підрядника тощо). Адже після тривалих судових «битв» сторонам не завжди вдається

встановити необхідні чи бажані стосунки. Концентуальним підґрунтям, основою методології конфліктного медіторингу є визнання необхідності консесусу[3, 115-116]. Європейські стандарти правової регуляції та справедливого судочинства не тільки передбачають альтернативні способи позасудового врегулювання юридичних спорів, передусім медіації, а й установлюють певні зобов'язання для держав-членів щодо їхнього запровадження у своїх правових системах[2, 40].

Практично-прикладний характер змісту конфліктологічної складової вищої юридичної освіти зумовлює й та обставина, що практична діяльність юристів за своїм психологічним змістом є конфліктогенною. Суддя, правоохоронець, захисник, обвинувач, представник позивача, представник відповідача – кожен з них виконує функціонально чітко визначені ролі в тому чи іншому юридичному конфлікті. Крім того юридична діяльність генерує широке коло інших конфліктів: внутрішньоособистісних, особистісно-групових, міжгрупових тощо. Тому не меншої уваги потребують проблеми психологічної підготовки майбутнього юриста до діяльності у конфліктогенному середовищі, оволодіння ним механізмами психологічного захисту, моделями та стилями раціональної поведінки, спілкування, управління власними психічними станами в ситуаціях юридичного конфлікту[10, 66].

Висновки. В контексті європейської інтеграції вміння вітчизняних правників спрямовувати вирішення конфліктів у площину права, застосовувати не лише юридичні, а й альтернативні процедури - важлива умова незворотності процесу демократизації державного і суспільного життя. Пропонований дидактичний зміст конфліктологічної складової вищої юридичної освіти спрямований на формування у студентів-правників ґрунтовної конфліктологічної підготовки, знань та вмінь альтернативного врегулювання юридичних конфліктів різних рівнів і спрямованості, професійної готовності до діяльності в конфліктогенному середовищі, участі у перемовинах, примирних процедурах, медіації.

Література:

1. Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Київ, 2011. 384 с.
2. Васильєв С.В., Васильєва І.Г. Переговори як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів: питання теорії. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди «Право» 2015. №23 С.94-101.
3. Іванов В.М. Конфліктологічний вимір права. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності. Київ, 2012. С.107-123.
4. Іванов В.М. Конфліктологічна підготовка майбутніх правників. DISTUM FACTUM. Державний університет інфраструктури та технологій. Київ, № 2 (7) 2020. С. 36-42.
5. Іванов В.М. Іванова О.В. Юридична конфліктологія. Київ, 2004. 224 с.
6. Конфліктологія. / ред. Л.М. Герасіна, М.І. Панов. Харків, 2002. 256 с.
7. Медіація у професійній діяльності юриста. / ред. Н. Крестовська, Л. Романадзе. Одеса, 2019. 456 с.

8. Луць Л. Компромiс i конфлікт у праві : сучасні підходи до вирішення загальнотеоретичних правових проблем. *Право України*. 2013. № 1-2. С. 494-497.
9. Свиридiюк Н. П., Минченко О.В. Конфлікт як фактор здійснення юридичної діяльності *Юридичний вісник*. 2012. № 3(24). С. 42-47.
10. Ivanov V., Ivanova E. Contents of conflict preperation of low students. *Scientific letters of academic society of Michal Baludansky*. 2014. №3. P. 64-66.